Drs. A. V. Schippers

De externe verslaggeving van ondernemingen en de signalering van continuïteitsgevaaren*

Het vraagstuk van de externe verslaggeving omtrent dreigende discontinuïteit is nauw verbonden met de vraag in welk stadium, bij welke mate van continuïteitsbedreiging, welke mededelingen geëigend zijn. Daarom kan het nuttig zijn om terwille van de analyse enkele fasen te onderscheiden. De grenzen tussen die fasen zijn overigens vloeiend en de openvolging ervan dient niet te worden opgevat als een noodlottige reeks van onvermijdelijke gebeurtenissen.

Fase I

kan worden omschreven als de 'normale' continuïteitsbedreiging. Iedere onderneming opereert onder onzekere omstandigheden. Onzekerheid is inherent aan het ondernemen in een markteconomie. Deze algemene mate van onzekerheid vormt in het kader van ons onderwerp geen aanleiding tot bijzondere beschouwingen.

Fase II

is die van de 'vergrote onzekerheid'. Deze breekt aan wanneer in de terminologie van de voorafgaande inleiding van collega C. Izeboud 'bepaalde regelgrenzen worden genaderd of overschreden'. Op dat moment zijn er ingrepen nodig, bijvoorbeeld reorganisaties in de financiële of personele structuur, heroriëntatie van marktstrategie of produktenassortiment. Het is een fase van verhoogde risico's waarin echter 'met als realistisch te beoordelen initiatieven nog tijdig een keer ten goede bereikbaar lijkt'. Deze laatste formulering is ontleend aan Meningsuiting 1 van het College voor Beroepsvraagstukken van het NivRA uit 1977, die als titel heeft 'De inhoud van de accountantsverklaring bij de jaarrekening van ondernemingen met continuïteitsproblemen'.

Het ligt in de rede dat deze meningsuiting - die in feite is gewijd aan het onderwerp van de accountantsverklaring - tevens uitspraken bevat omtrent eisen waaraan de jaarrekening zou moeten voldoen in geval van continuïteitsproblemen. In het vervolg van dit betoog zullen wij derhalve meerdere malen op deze meningsuiting terugkomen.

Fase III

is de fase van 'ernstige onzekerheid omtrent de continuïteit'. Deze toestand

is volgens genoemde meningsuiting ingetreden wanneer 'redelijkerwijs vaststaat dat de onderneming niet op eigen kracht haar verplichtingen zal kunnen nakomen', en wordt omschreven als 'de situatie waarin discontinuïteit onvermijdelijk is te achten zonder medewerking van belanghebbenden die verder gaat dan waartoe zij zich tot dusverre hebben verbonden, terwijl het nog niet vaststaat of deze verdergaande medewerking zal worden verkregen'. Volgens genoemde meningsuiting zal een dergelijke situatie in het algemeen niet langer dan circa 3, hooguit 6 maanden blijven bestaan.

De vraag welke mededelingen omtrent de aanwezigheid van continuïteitsgevaaren geëigend zijn spitst zich, zoals gezegd, toe op de fasen II en III.

In fase II kan er sprake zijn van een zekere spanning, een zekere tegenstelling, tussen enerzijds externe belanghebbenden die een goed oordeel willen kunnen vormen omtrent de vooruitzichten die zij hebben bij een voortgezette betrokkenheid bij de onderneming, bijvoorbeeld als vermogensverschaffer, werknemer, afnemer, leverancier, en anderzijds de onderneming als geheel waarvoor een sfeer van onzekerheid, die wordt opgeroepen door mededelingen omtrent continuïteitsproblemen, een belemmering kan vormen om zich te herstellen.

Volgens Meningsuiting 1 moet dit laatste bezwaar als doorslaggevend worden beschouwd. Een citaat:

'Blijkt echter dat de liquiditeit nog zo lang toereikend zal zijn dat met als realistisch te beoordelen initiatieven van de ondernemingsleiding nog tijdig een keer ten goede bereikbaar lijkt, dan is de gewraakte situatie (bij ons fase III) nog niet ingetreden, dan geldt the benefit of the doubt'.

Volgens de opvatting van de meningsuiting betekent dit dat de waardeeringsgrondslagen op continuïteit worden gebaseerd, dat de toelichting geen inlichtingen behoeft te geven omtrent de continuïteitsproblematiek en dat de accountant, indien de jaarrekening ook op alle andere punten aan de te stellen eisen voldoet, een 'schone' goedkeurende verklaring zal geven.

Genoemde meningsuiting besteedt ook aandacht aan de vraag of de accountant niet zou moeten vooruitzien om te beoordelen of fase II zich binnen een jaar tot fase III zal ontwikkelen - immers, de accountant wendt zich met tussenpozen van een jaar tot het maatschappelijk verkeer - en of hij de resultaten van zijn vooruitzien tot uiting zou moeten brengen in de eisen die hij aan de jaarrekening stelt. De schrijvers van Meningsuiting 1 nemen nadrukkelijk stelling tegen deze suggestie. Een citaat: 'Deze eis zou de ondernemingsleiding op onaanvaardbare wijze in haar beleid beperken. Een indicatie van continuïteitsproblemen voordat het eerder genoemde overleg noodzakelijk is (d.i. met belanghebbenden), werkt als een 'self-fulfilling prophecy', omdat die indicatie nu eenmaal negatiever geïnterpreteerd wordt dan bedoeld. De jaarrekening zal veelal zonder die indicatie een evenwichtiger beeld van de natuurlijk toch al weinig rooskleurige situatie geven'.

Indien ondernemers en accountants zich laten leiden door deze meningsuiting dan zal men in de jaarrekening zelden een expliciete indicatie van continuïteitsproblematiek aantreffen. Immers, zo lang nog niet vaststaat dat de onderneming de mogelijkheid heeft verloren op eigen kracht haar continuïteitsprobleem op te lossen behoeft er niets te worden medegedeeld. Indien dat wel zo is, is er sprake van een kritische fase die, in de visie van de schrijvers van de meningsuiting, slechts 3, hooguit 6 maanden zal duren. Bovendien stelt men dat het in een dergelijke fase doelmatig zal zijn om het uitbrengen van de jaarrekening uit te stellen. Het gevolg van een en ander is dat de lezer die is aangewezen op gepubliceerde informatie pas geïnformeerd wordt omtrent de continuïteitsproblemen van een onderneming op het moment dat de discontinuïteit een feit is of, bij hoge uitzondering, in een kritieke fase, waarin gepoogd wordt om met hulp van buiten de onderneming weer op de been te brengen.

Tegen de achtergrond van de aldus geschetste opvattingen en interpretaties dient zich een drietal vragen aan:

1. Hoe staat het met de verwachtingen van het maatschappelijk verkeer omtrent mededelingen inzake continuïteitsproblemen?
 2. Geeft de jaarrekening als zodanig reeds een indicatie van continuïteitsproblemen, ook indien in de toelichting daar niet speciaal de aandacht op wordt gevestigd?
 3. In hoeverre werkt het motief van de 'self-fulfilling prophecy'?
- In het navolgende zullen wij op deze vragen nader ingaan.

Vraag 1:

Hoe staat het met de verwachtingen van het maatschappelijk verkeer omtrent mededelingen inzake continuïteitsproblemen?

Het is van groot belang dat er een goede afstemming is tussen enerzijds datgene wat door de ondernemingsleiding mogelijk en verantwoord wordt geacht op het punt van de verslaggeving bij continuïteitsproblemen en anderzijds datgene wat door het publiek, door externe belanghebbenden, op dit punt wordt verwacht. Het is mede een functie van het accountantsberoep om bestaande of dreigende discrepanties tussen de mogelijkheden van de verschaffers en de verwachtingen van ontvangers van informatie te signaleren en mee te werken aan opheffing ervan.

Het is niet eenvoudig om een goed beeld te krijgen van de verwachtingen van de informatie-ontvangers als het gaat om dreigende discontinuïteit. De uitingen van hen die vanuit hun betrokkenheid bij een debacle opmerken dat ze teleurgesteld zijn in de kwaliteit van de verslaggeving en verwacht hadden in een eerder stadium over de dreigende problemen te worden geïnformeerd, kunnen wellicht niet als geheel maatgevend worden beschouwd. Uitingen van bankiers en ondernemers die erop neerkomen dat men in een op continuïteitsbasis gemaakte jaarrekening, voorzien van een goedkeurende accountantsverklaring, een bepaalde mate van continuïteitsindicatie ziet, voorzover in de jaarrekening geen aanwijzingen

van het tegendeel zijn opgenomen, verdienen echter serieuze aandacht en zijn geen uitzonderingen. Dergelijke opvattingen worden ook wel door accountants gehuldigd, getuige het volgend citaat:

‘Mededelingen omtrent gevaren voor continuïteit:

Ten opzichte van het maatschappelijk verkeer wordt aan de (informatie)behoefte reeds voldaan door de jaarrekening met accountantsverklaring in die zin dat geen ernstige onaangename verrassingen te duchten zijn. De gevolgen hiervan zouden immers reeds tot uitdrukking zijn gebracht in de presentatie van vermogen en resultaat’.

Dit citaat is ontleend aan een studierapport uit 1978 van het NIVRA, getiteld ‘De reikwijdte van de accountantsverklaring’. Indien men hoofdstuk 3 paragraaf 4 van dit rapport nauwkeurig leest komt men beschouwingen tegen die veel aan de stelligheid van het bovenstaande citaat, ontleend aan de bijlage van het rapport, afdoen. Anderzijds is genoemde bijlage, inclusief dit citaat, overgenomen in het discussierapport van de Werkgroep Dynamische Functie Analyse uit 1980: ‘Neutraal maar niet Passief’. Een ontwikkelde leek die zich bij zijn meningsvorming door dit citaat laat leiden bevindt zich dus in deskundig gezelschap. Hij komt echter op een geheel ander punt uit dan de in het begin van dit betoog besproken meningsuiting van het NIVRA, waarnaar het genoemde studierapport overigens in een voetnoot verwijst. De ondernemer die zich, mede op advies van zijn accountant, laat leiden door Meningsuiting 1, zal pas op z’n vroegst iets publiceren over zijn continuïteitsproblemen in fase III, dat is dus wanneer redelijkerwijs vaststaat dat de onderneming niet op eigen kracht haar verplichtingen zal kunnen nakomen. Wanneer er ten tijde van deze problematiek geen jaarrekening hoeft te worden gepubliceerd of wanneer dit kan worden uitgesteld wordt er geheel niets gepubliceerd.

De belanghebbende leest onverwacht het faillissement in de krant. Diezelfde belanghebbende zou zich aanvankelijk door zijn eigen accountant hebben kunnen laten geruststellen met de mededeling dat er ten aanzien van de continuïteitsgevaaren geen ernstige onaangename verrassingen te duchten zijn. De gevolgen hiervan zouden immers reeds tot uitdrukking zijn gebracht in de presentatie van vermogen en resultaat. Dankzij de jaarrekening met accountantsverklaring kan de belanghebbende gerust zijn. Hij wordt in zijn mening gesteund door NIVRA-publicaties uit 1978 en 1980.

Dit brengt ons op de tweede van het in het voorafgaande genoemde drietal vragen.

Vraag 2:

Geeft de jaarrekening als zodanig reeds een indicatie van continuïteitsproblemen, ook indien de toelichting daar niet speciaal de aandacht op vestigt?

In Meningsuiting 1 wordt gesteld dat bij vergrote continuïteitsdreiging (in fase II), ook al worden in die fase geen expliciete mededelingen over de

continuïteitsproblematiek gedaan, hiervan doorgaans al het een en ander zal blijken, immers, de jaarrekening zal ook zonder die indicatie veelal een weinig rooskleurig beeld geven.

Het reeds genoemde betoog van collega Izeboud geeft waardevolle aangrijpingspunten voor de toetsing van het realiteitsgehalte van deze veronderstelling. Aan dit betoog kan de volgende samenvatting worden ontleend van factoren die de continuïteit bedreigen:

Ten eerste:

1. De kwaliteit van het management.
2. De ontwikkeling van de marge tussen de ingekochte grondstoffen en het verkochte produkt alsmede de ontwikkeling van de kosten die uit deze marge moeten worden gedekt.
3. De financiering.
4. Omgevingsfactoren.
5. Specifieke risico-factoren, zoals de afhankelijkheid van enkele cliënten of van een toevallige en tijdelijke gunstige marktpositie.

Het zal duidelijk zijn dat niet al deze factoren vanuit de jaarrekening kunnen worden waargenomen. Met name de kwaliteit van het management, de omgevingsfactoren en de specifieke risico-factoren zijn niet uit de jaarrekening af te leiden, zij het dat ze via de samenhang met andere factoren op vertraagde en indirecte wijze doorwerken in de resultaten en de vermogenspositie. Daarnaast zij nog gewezen op het belang van de ontwikkeling van de orderportefeuille en van research-activiteiten die veelal niet in de jaarrekening tot uiting komen maar die sterk mede-bepalend kunnen zijn voor de toekomstmogelijkheden van een onderneming.

De conclusie kan naar mijn mening luiden dat de verwachting, dat dreigende discontinuïteit tijdig aan de jaarrekening te zien is, in vele gevallen niet is gewettigd.

Deze conclusie wordt ondersteund door een onderzoek van mevrouw Drs. A. M. ten Wolde waarover zij een artikel heeft gepubliceerd in het augustus/septembernummer 1982 van het MAB. In dit artikel wordt een tweetal insolventie-modellen, ontwikkeld door Van Frederikslust en Bilderbeek, getoetst. Deze modellen zijn erop gericht om op basis van gegevens ontleend aan de jaarrekening uitspraken te doen omtrent de levensvatbaarheid van ondernemingen.

Ten Wolde heeft met behulp van deze modellen de jaarrekeningen van een negental ondernemingen geanalyseerd. Het betreft hier ondernemingen die, hetzij inmiddels gesneuveld zijn, hetzij min of meer ernstige financiële problemen hebben gehad in het verleden. De conclusie van het onderzoek was negatief ten aanzien van de waarde van genoemde modellen. Aan de samenvatting van het artikel van Ten Wolde is het volgende citaat ontleend: 'Gezien het vorenstaande zijn wij van mening dat de uitkomsten van deze modellen geen voldoende betrouwbare indicatie geven omtrent de gezondheidspositie van een onderneming en dat het derhalve niet verantwoord is te achten om deze modellen in de praktijk toe te passen bij het beoordelen van de levenskansen van ondernemingen.'

Ten einde zich een oordeel te vormen omtrent de gezondheidspositie van een onderneming dient men ons inziens aandacht te schenken, enerzijds aan de financiële positie van de desbetreffende onderneming en de ontwikkeling van deze positie in de loop der tijd en anderzijds aan factoren als de kwaliteit van het management, de marktpositie van de onderneming e.d.'

Vraag 3:

In hoeverre werkt het motief van de 'self-fulfilling prophecy'?

De terughoudendheid bij het doen van mededelingen over continuïteitsproblemen wordt, onder meer in Meningsuiting 1, gemotiveerd door het risico van de self-fulfilling prophecy: doordat men bekend maakt dat er risico's zijn verliest men het vertrouwen van afnemers en leveranciers en lopen de beste arbeidskrachten weg. Aldus is het niet het in eerste instantie aanwezige risico, dat de ondergang van de onderneming bewerkstelligt, maar het door de gedane mededelingen geschokte vertrouwen. De NIVRA-meningsuiting verklaart dit nader door te stellen dat een indicatie van continuïteitsproblemen 'nu eenmaal negatiever geïnterpreteerd wordt dan bedoeld'.

Deze verklaring heeft vermoedelijk een hoog realiteitsgehalte; een onderneming die bij zijn verslaggeving dit aspect veronachtzaamt handelt waarschijnlijk niet verantwoord. Maar tegelijkertijd heeft dit verschijnsel een bedenkelijke kant. Het is namelijk op zichzelf een bedenkelijke zaak dat men afziet van het doen van bepaalde mededelingen omdat men er bij voorbaat van uitgaat dat de ontvanger die mededelingen verkeerd zal interpreteren. In zo'n situatie kan men niet anders dan constateren dat de communicatie is gestoord. De gevolgen daarvan kunnen op den duur alleen maar nadelig zijn, zowel voor degene die een verslag moet uitbrengen als voor degene voor wie het bestemd is. Het ligt mijns inziens op de weg van verslaggevend Nederland om in samenwerking met de ontvangers van informatie en het georganiseerde accountantsberoep te komen tot een zodanige voorlichting en regelgeving dat een genuanceerde vorm van verslaggeving omtrent continuïteitsproblemen geen overdreven reacties zal oproepen en meer gemeengoed gaat worden.

Misschien kan de Raad voor de Jaarverslaggeving hieraan meewerken.

Overigens is dit terrein in Nederland niet zo onontgonnen als men wellicht zou menen. Mededelingen omtrent continuïteitsproblemen worden ook in de Nederlandse praktijk vaak eerder gedaan dan in de kritieke eindfase, zonder dat dit in alle gevallen overdreven reacties oproept. Men hoeft slechts te denken aan die gevallen waarin een onderneming extern waarneembare maatregelen heeft getroffen om zich te herstellen. Een personeelsstop, bezuinigingsmaatregelen, veranderingen in marktbenadering en assortiment zijn maatregelen die de buitenwereld niet ontgaan. Een adequate berichtgeving omtrent de reden van deze veranderingen kan in het belang van de onderneming zijn, om het klimaat te creëren waarin deze maatregelen worden geaccepteerd en om te vermijden dat ze 'nu eenmaal

negatiever geïnterpreteerd worden dan bedoeld'. De berichtgeving omtrent continuïteitsproblemen in een vroeg stadium kan dus ook meehelpen om die problemen op te lossen. Ronduit ernstig zou het zijn indien een onderneming bepaalde saneringsmaatregelen zou nalaten uit angst dat de daarvoor opgeroepen publiciteit het vertrouwen in de onderneming zou ondermijnen.

Dit ondersteunt het pleidooi voor een betere regelgeving en een betere voorlichting, gericht op de vermindering van het op zichzelf reële gevaar van de self-fulfilling prophecy.

Voor een oplossing dient men de aandacht overigens niet uitsluitend te richten op de berichtgeving in de jaarrekening. Het altijd delicate onderwerp van de continuïteitsproblematiek vraagt een zodanige timing en nuancering in de berichtgeving, dat de vele andere communicatiemogelijkheden die de ondernemingsleiding ten dienste staan niet gemist kunnen worden. Hierbij kan men denken aan tussentijdse berichten, perscommuniqués, mededelingen in personeelsorganen en dergelijke. De mededeling in de jaarrekening vormt dan slechts een bevestiging van wat velen al wisten en kan in het jaarverslag van achtergrondinformatie worden voorzien. In het ontwerp van de Aanpassingswet Vierde Richtlijn (art. 391) wordt de functie van het jaarverslag ten aanzien van toekomstverwachtingen verder benadrukt.

Het gevaar van aanbevelingen die ertoe leiden dat continuïteitsproblemen pas in een kritiek stadium worden bekend gemaakt, is, dat zelfs de meest voorzichtige mededeling omtrent continuïteitsproblemen direct als verontwaardigend zal worden opgevat. Dit vormt een reden te meer voor een hernieuwde bezinning.

Tenslotte rijst de vraag naar de eisen die aan de verslaggeving gesteld moeten worden in fase III, wanneer het redelijkerwijs vaststaat dat de onderneming niet op eigen kracht haar verplichtingen zal kunnen nakomen. Onder die omstandigheden is het onvermijdelijk dat de medewerking van derden/belanghebbenden wordt ingeroepen, een medewerking welke verder gaat dan waartoe men zich tot dusverre heeft verbonden. Crediteuren zouden bijvoorbeeld bereid moeten zijn vorderingen enige tijd niet te incasseren. De mogelijkheid van de oplossing van het continuïteitsprobleem is nog aanwezig, de mogelijkheid van een déconfiture evenzeer.

In deze situatie beveelt Meningsuiting 1 aan dat in de toelichting van de jaarrekening een uiteenzetting wordt gegeven omtrent de ernstige onzekerheid die ten aanzien van de continuïteit bestaat.

Indien deze uiteenzetting ontbreekt zou de accountant geen goedkeurende verklaring bij de jaarrekening dienen te geven. Indien wel een toereikende uiteenzetting voor de continuïteitsproblematiek in de jaarrekening is opgenomen dan vormt deze problematiek - ook al is er sprake van kritieke omstandigheden - geen verhindering voor een goedkeurende accountantsverklaring, zij het dat het in dit geval een voorwaardelijke verklaring zou

dienen te zijn, waarin de getrouwheid van het beeld gekoppeld wordt aan de veronderstelling dat de ondernemingsactiviteiten zullen worden voortgezet. Aan het bijzondere fenomeen van de voorwaardelijke accountants-verklaring zij thans voorbijgegaan omdat het buiten de begrenzing van het onderwerp van dit betoog ligt.

Er is echter nog een ander aspect van de jaarrekening in fase III dat enige aandacht verdient, namelijk het feit dat - volgens de aanbeveling van Meningsuiting 1 - de grondslagen van waardering en resultaatbepaling onder deze omstandigheden worden gebaseerd op de veronderstelling van continuïteit van de activiteiten van de onderneming. Hierin conformeert men zich aan de ontwerp-Richtlijnen van het Tripartiete Overleg, waarin deze wijze van waardering wordt aanbevolen, 'tenzij uit de doelstellingen van de rechtspersoon of uit een besluit van de leiding, dan wel uit de omstandigheden aannemelijk is, dat een duurzame voortzetting van de activiteiten niet wordt nagestreefd of onmogelijk is'.

Men kan zich afvragen of de ondernemingsleiding onder omstandigheden waarbij zowel de kans op staking als op voortzetting van de activiteiten als reëel kan worden beschouwd, niet de keuze zou moeten hebben tussen een waardering op basis van continuïteit en de liquidatiewaarde (afgezien van de altijd aanwezige mogelijkheid om beide waarderingen gelijktijdig te presenteren).

Indien de leiding - bijvoorbeeld omdat men de kans op beëindiging van de activiteiten groter acht dan de kans op voortzetting - ertoe zou besluiten om op liquidatiebasis te waarderen en daarvan een goede uiteenzetting in de toelichting zou geven, acht ik dit een normaal aanvaardbare, en niet een slechts bij wijze van uitzondering acceptabele, handelwijze. Op dit punt geeft naar mijn mening het ontwerp Aanpassingswet Vierde Richtlijn E.G. - sprekende over 'gerede twijfel' omtrent de continuïteit - een betere formulering dan de ontwerp-richtlijnen van het Tripartiete Overleg die spreken over de 'onmogelijkheid' van continuïteit als voorwaarde voor het laten vallen van het continuïteitsbeginsel in de waardering.

Bij wijze van afsluiting en terwille van de discussie zou ik het volgende willen recapituleren:

De aanbevelingen voor de verslaglegging bij continuïteitsproblemen, zoals impliciet neergelegd in Meningsuiting 1 van het C.B.V. van het NivRA

- komen op essentiële punten in botsing met verwachtingen van het maatschappelijk verkeer, zoals deze door andere NivRA-publikaties worden geïnspireerd,
- kunnen onder bepaalde omstandigheden schadelijk zijn voor de onderneming zelf,
- belemmeren een goede communicatie tussen onderneming en omgeving.

Onder erkenning dat de in Meningsuiting 1 aanbevolen gedragslijn in vele gevallen onder de huidige omstandigheden de meest realistische zal zijn, moet gestreefd worden naar ontwikkelingen in voorlichting en regelgeving

waardoor de verwachtingen van verstrekkers en ontvangers van informatie beter op elkaar afgestemd worden en een grotere openheid niet schadelijk is voor de onderneming.

Het opmaken van een jaarrekening op liquidatiegrondslag moet als een reële mogelijkheid worden beschouwd onder omstandigheden waarin er een reële kans op liquidatie is.

Noten

* *Bijdrage tot het symposium ter gelegenheid van 25 jaar Accountantsopleiding aan de V.U. op 22 september 1982.*